

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה מב: דיני חזרה מחמת טעות או הפסקה
בתפילה ובברכות

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה מב: דיני חזרה מחמת טעות או הפסקה בתפילה ובברכות

רקע

למדנו בסוגיה הקודמת ששליח ציבור המחליף שליח ציבור שטעה בתפילתו חוזר לתחילת הברכה שטעה הראשון. בסוגייתנו נרחיב את הדיון ונסכם את דיני טעות בתפילה ובברכות. במסגרת דיון זה נברר חמש נקודות: א. אם טועה חוזר למקום שטעה או לתחילת הברכה. ב. אם דין טועה באמצע ברכה כדין שח באמצע ברכה. ג. אם דין טעות בתפילה כדין טעות בברכות. ד. אם דין טעות של שליח ציבור כדין טעות של יחיד. ה. אם דין שליח ציבור שהשתתק ואינו יכול להשלים ברכתו כדין שליח ציבור שטעה.

מקורות

- א. לד. "מתני' העובר לפני התיבה וטעה... כלהו חדא ברכתא נינהו"
ב. ירושלמי פ"ה ה"ג [מ:], "בטיטיי אישתיק באופנייה..."
ירושלמי פ"ב ה"ד [יז:], "קרא וטעה יחזור למקום שטעה... למקום הברור לו"
ג. תוס' ד"ה מהיכן
ד. שו"ת הרשב"א ח"א סי' לה, "ומיהו לענין חזרה..."
ה. רא"ה ד"ה אמר רב הונא, "... והיינו חוזר לראש"
רמב"ם הל' תפילה פ"י ה"ח
ו. שו"ע סי' קד סע' ה, ומשנה ברורה
סי' סה סע' א, ומשנה ברורה
סי' קיט סע' ג, ומשנה ברורה
סי' קכו סע' ב, ומשנה ברורה

ירושלמי פ"ה ה"ג, "בטיטיי אישתיק באופנייה..."
בטיטיי אישתיק באופנייה. אתון ושיילון לרבי אבון. אמר לון רבי אבון בשם רבי יהושע בן לוי: זה שעובר תחתיו יתחיל ממקום שפסק. אמרין ליה והא תנינן מתחילת הברכה שטעה זה. אמר לון: מכיון דעניתון קדושתא כמי שהוא תחילת ברכה.

ירושלמי פ"ב ה"ד, "קרא וטעה יחזור למקום שטעה... למקום הברור לו"

קרא וטעה יחזור למקום שטעה. טעה בין כתיבת הראשונה לשנייה חוזר לכתיבת הראשונה. טעה ואינו יודע היכן טעה יחזור ככתחילה למקום הברור לו.
שו"ת הרשב"א ח"א סי' לה, "ומיהו לענין חזרה..."

ומיהו לענין חזרה לקדושת השם או לראש היכא דלא נזכר תוך כדי דיבור. יראה לי שהן דברים ברורין דלא שנא יחיד ולא שנא שליח ציבור. דכיון שהטענה היא משום דראשונות יש להן סדר מאי שנא יחיד ומאי שנא שליח ציבור, שהרי הן שלשתן כברכה אחת לענין זה. ועוד דלא הוה שתיק גמרא מיניה ובהדיא הוה מחלק, כמו שחלק בין יחיד לשליח ציבור בדטעה בראש חודש בשחרית ואמר דשליח ציבור אינו חוזר מפני שתפילת המוספין לפניו. ואף על גב דמשמע מדברי הירושלמי שיש לחלק בין שליח ציבור ליחיד ואפילו בשטעה והשמיט ברכה מן הברכות. וכדגרסינן התם בפרק אין עומדין: רבי אחא רבי יודה בן פזי הוון יתיבון בחד אתר. עבר חד קומי תיבותא ושגר חד ברכה. אתון ושאלון לרבי סימון. אמר לו רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי שליח ציבור שהשגיר שתיים ושלוש ברכות אין מחזירין אותו. אשכחנני לכל אין מחזירין, חוץ שלא אמר תחיית המתים ומכניע זדים ובונה ירושלים אם אינו אומר מין הוא. ומכל מקום כיון שלא מצינו כן בגמרא ולא חלקו בין שליח ציבור ליחיד אנו אין לנו אלא כגמרתנו. וההיא דאישתתק באופניא נמי לא משגחנין בה אם אתיא דלא כגמריין. ותו דההיא אפשר לפרושה כדפרשת לה את, דאיכא לאיפלוגי בין טעה לנשתתק, דהא שְׁנִי מברכה שפסק הראשון הוא מתחיל וברכות על הסדר נאמרו דמה לי חד מה לי תרי. ואף על פי שנראה באמת לכאורה שבירושלמי מדמה לה לטעה, וכדאקשי עלה: והא תניא מתחילת ברכה שטעה זה, אמר לון מכיון דעניתון קדושה נמי הוא תחילת ברכה.

רא"ה ד"ה אמר רב הונא

אמר רב הונא טעה בשלש ראשונות חוזר לראש, אמצעיות חוזר לאתה חונן, אחרונות חוזר לעבודה, ורב אסי אמר אמצעיות אין להן סדר. פירוש דהא דאמרין טעה בשלש ראשונות דוקא בטעות שיהא כדי חזרה שיהא ראוי לחזור בשבילו, ודוקא בשגמר אותה ברכה שחתם בה, אבל אם לא סיים אותה ברכה לגמרי, שלא חתם בה, חוזר לראש אותה ברכה או למקום שטעה. אבל כשסיים אותה והוא טעות שראוי לחזור עליו, חוזר לראש אבות, והיינו חוזר לראש.

הסבר הסוגיה

אמר רב הונא: טעה בשלש ראשונות - חוזר לראש, באמצעיות - חוזר לאתה חונן, באחרונות - חוזר לעבודה. ורב אסי אמר: אמצעיות אין להן סדר. [גמ' לד.]

רב הונא ורב אסי דנים בחיוב של הטועה בתפילתו לחזור ולהתפלל, והם מלמדים שתי הלכות: א. טועה אינו חוזר למקום הטעות אלא לתחילת הברכה. ב. שלוש ברכות ראשונות הן יחידה אחת וכן שלוש ברכות אחרונות, ולכן הטועה בשלוש ראשונות חוזר לראש התפילה, והטועה בשלוש אחרונות חוזר ל"רצה".

החיוב לחזור אינו קיים במקרה של טעות בתפילה בלבד, אלא גם לגבי שליח ציבור שטעה ואָתָר מחליפו, גם לגבי אדם ששהה באמצע תפילתו, וגם לגבי אדם שהפסיק תפילתו בשיחה או בעקירת רגליים. בכל המקרים הללו יש לבאר אם חוזר למקום שפסק או לתחילת

הברכה. כבר עסקנו בסוגיות קודמות בחלק מהמקרים הללו¹, וכאן נרכז את העניין כולו כדי להבין את הדינים הללו ואת גוריהם בתפילה ובברכות.

אין לנו מקורות מפורשים בגמרא לגבי כל המקרים הללו, אלא לשניים מהם בלבד. לגבי **טעות בתפילה**, מפורש במשנה [לד.] שהמחליף שליח ציבור שטעה אינו ממשיך ממקום שפסק הראשון אלא מתחילת הברכה שטעה בה. כמו כן, מדברי רב הונא ורב אסי [שם] עולה שגם יחיד שטעה אינו יכול לחזור למקום הטעות אלא חייב לחזור לתחילת הברכה שטעה בה. לגבי **השח באמצע ברכה**, ניתן להוכיח מהדין שמותר לאדם לשאול לשלום בברכות קריאת שמע מפני היראה ומפני הכבוד, שאינו חוזר לתחילת הברכה אלא ממשיך ממקום שהפסיק. שהרי אם היה חייב לחזור לראש, הברכה שבירך בתחילה היא ברכה לבטלה, וודאי ששאלה מפני היראה והכבוד אינה מתירה לברך ברכה לבטלה² [כך מפורש בשו"ע סי' סה סע' א ומשנה ברורה סק"א].

ניתן להסביר את ההבדל בין שני הדינים הללו בשתי דרכים:

א. יש חילוק בין טעות לבין שיחה. טעות מקעקעת את הברכה ולכן צריך לחזור ולברך את הברכה כהלכתה, ואילו שיחה אינה מקעקעת את הברכה, ולכן יכול להמשיך ממקום שפסק.

ב. יש חילוק בין תפילה לבין ברכה. לברכה יש מטבע שתיקנו חכמים, ומטבע זו מחברת את החלק שלפני השיחה ולפני הטעות עם החלק שלאחריהן לחפצא אחד של ברכה. לברכות התפילה אין מטבע מחייב - לכן שיחה וטעות מפצלות את הברכה לשני חלקים, וממילא צריך לחזור לראש הברכה כדי שהברכה תהיה שלמה.

כדי להכריע בין שני ההסברים הללו יש לברר מה דין שח בתפילה, ויש לברר מה דינו של טועה בברכות.

בדין הראשון - השח בתפילה - מצאנו מחלוקת מפורשת בין הראשונים. הרשב"א [לג. ד"ה ירושלמי] סובר שחוזר למקום שפסק, התוס' [לג. ד"ה אבל] סוברים שחוזר לתחילת הברכה שפסק בה, והראב"ד [שו"ת סי' מן] סובר שחוזר לראש התפילה³.

הרשב"א מוכיח את דינו שחוזר למקום שפסק, משואל מפני הכבוד ומפני היראה, שאינו חוזר לתחילת הברכה אף שהפסיק, והוא תמה על התוס' הסוברים שחוזר לתחילת הברכה. מוכח שהרשב"א סובר כדרך הראשונה, שאין חילוק בין ברכות לבין תפילה אלא החילוק הוא בין טעות לבין שיחה.

¹ לעיל סוגיה נה עמ' 261 עסקנו בדין שוהה כדי לגמור את כולה, בסוגיה קט עמ' 495 עסקנו בדין שליח ציבור שטעה, ובסוגיה קו עמ' 481 עסקנו בדין מפסיק בתפילתו.

² לעיל עמ' 153 למדנו שדין זה אינו מתייחס לברכות הנהנין וברכות המצוות, ששיחה בהן מחייבת לחזור לראש הברכה.

³ עסקנו במחלוקת זו בסוגיית "הפסקה בתפילה" עמ' 484, ועיין שם הע' 7 במחלוקת אחרונים בביאור שיטת הראב"ד.

הפרי חדש [סי' קד סע' ה] תמה על תמיהתו של הרשב"א: "מה ענין קריאת שמע אצל תפילה, ותדע דגבי תפילה תנן גבי מי שטעה מהיכן הוא מתחיל מתחילת הברכה שטעה בה, וגבי קריאת שמע אמרין בירושלמי [פ"ב ה"ד] טעה ואינו יודע היכן טעה יחזור כבתחילה למקום הברור לו". הפרי חדש סובר שהתוס' תפסו כדרך השנייה, וטועה בברכות ממשיך מהמקום שטעה בו.⁴

שיטת התוס' שטועה בברכות ממשיך מהמקום שטעה והוא אינו צריך לחזור לראש הברכה, קשה מדברי הירושלמי [פ"ה ה"ג] המספר שליח ציבור ששמו בטיי השתתק ב"אופנים וחיות הקודש", ורכי אבון הורה ששליח הציבור שהחליפו יתחיל ממקום שפסק הראשון, הקשו עליו מהמשנה [לד.] האומרת שהמחליף שליח ציבור שטעה חוזר לתחילת הברכה, וענה: "מכיון דעניתון קדושתא כמי שהוא תחילת ברכה". מוכח שטועה בברכות חוזר לראש הברכה.⁵

כדי לתרץ קושיה זו יש לחלק בין יחיד לבין שליח ציבור. יחיד שטעה - בברכות חוזר למקום שבו פסק ובתפילה חוזר לתחילת הברכה, ואילו שליח ציבור שטעה - מחליפו חוזר לראש הברכה בין בתפילה ובין בברכות. הסבר החילוק בין יחיד לשליח ציבור ברור. שליח הציבור אמור להוציא אחרים ידי חובתם, ולא ניתן לצאת ידי חובה בשמיעת חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר, דין זה שייך כמובן בכל הברכות.⁶

מן הנאמר עד כה עולה, שיחיד הטועה בתפילה חוזר לכולי עלמא לתחילת הברכה. לפי הרשב"א הוא חוזר מפני שטעות מקעקעת את הברכה, ולכן גם טועה בברכות חוזר לתחילת הברכה. לפי התוס' הוא חוזר מפני שהפסק בתפילה מפצל את ברכת התפילה לשניים, ולכן גם שח בתפילה חוזר לתחילת הברכה, ואילו שח בברכות או טועה בהן ממשיך ממקום שפסק בו. ש"ץ שטעה, מחליפו חוזר לכולי עלמא לתחילת הברכה, בין בתפילה ובין

⁴ ניתן לחלוק על הבנת הפרי חדש ולטעון שתוס' מאמצים את שתי הדרכים הללו כאחת, ויש חילוק גם בין תפילה לברכות וגם בין טעות לשיחה. לפי הסבר זה תוס' סוברים שטועה חוזר לראש הברכה אפילו בברכות, ואילו שח חוזר לראש הברכה בתפילה בלבד. הסבר זה מוכרח בשיטת הרא"ש הסובר כתוס' ששח בתפילה חוזר לתחילת הברכה [פ"ה ס"ג], וסובר שטועה בברכת המזון חוזר לראש הברכה [פ"ז ס"ג כג]. את ראיית הפרי חדש מהירושלמי ניתן לדחות, ולומר שהירושלמי עוסק בקריאת שמע עצמה, ויכול להיות שיש חילוק בין קריאת הפרשות, שבה כל פסוק מהווה יחידה בפני עצמו, ולכן חוזר למקום הברור לו, לבין אמירת ברכה שכולה יחידה אחת, וחייב לחזור לתחילתה. הפרי מגדים [סי' קד אשל אברהם אות ה] דוחה את הראיה מהירושלמי בדרך אחרת. הוא מפרש שהמושג טעות מתייחס רק למקרה שהטעות התגלתה לאחר סיום הברכה, טעות באמצע הברכה אינה טעות, ולכן נאמר בירושלמי שחוזר למקום הברור לו.

⁵ התוס' [לד. ד"ה מהיכן], תלמידי רבינו יונה [כג. ד"ה ומהיכן] והרא"ש [סי' יח] הביאו את דברי הירושלמי ופסקו אותם להלכה, והרמב"ם השמיטם. לפי הבנת הב"י [סי' נט סע' ה ד"ה ואם], הרמב"ם השמיט רק את הדין שחוזר ל"לא-ל ברוך נעימות יתנו" אך הוא מסכים שחוזר לראש. עיין "מראה הפנים" על הירושלמי [פ"ה ה"א ד"ה בטיי].

⁶ הסבר זה מבוסס על הרא"ה [לג. ד"ה העובר לפני התיבה. עסקנו בו בעמ' 497].

בברכות, לפי הרשב"א החזרה היא כדין היחיד, ולפי התוס' החזרה היא משום שלא ניתן לצאת ידי חובה בשמיעת חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר.⁷

בין חיובו של יחיד הטועה בברכה לחזור לתחילת הברכה לבין חיובו של מחליף שליח ציבור לחזור לתחילת הברכה יכולים להיות שני הבדלים לדינא:

א. הדין בדיעבד. לגבי שליח ציבור, ברור שהדין שלא ניתן לצאת בשמיעת חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר מעכב אפילו בדיעבד. לגבי יחיד שטעה יכול להיות שהכלל שטעות מפצלת את הברכה ומקעקעת אותה הוא חידוש הנאמר לכתחילה בלבד, ואם המשיך מהמקום שטעה וסיים את הברכה אינו צריך לחזור ולברך שנית.⁸

ב. דין שליח ציבור שהשתק בשלוש ברכות ראשונות ובשלוש ברכות אחרונות. ניתן להבין ששלוש הברכות הללו אינן ברכה אחת, אלא הן שלוש ברכות שונות המצטרפות ליחידה אחת. כיוון שטעות מפצלת את היחידה לשתיים, יש לחזור לתחילת הברכות ולברך כאחת. אך כיוון שלכל אחת מברכות אלו מטבע של ברכה, ואומרים אמן אחר כל אחת מהן, הרי הן שלוש ברכות שונות, וניתן לשמוע ברכה אחת מאחד וברכה שנייה מאחר. אמנם, ברור ששליח ציבור שטעה אינו עדיף על יחיד הטועה, ובכל מקום שיחיד חוזר לראש התפילה אף שליח ציבור חייב לחזור לראש, אך מסתבר שאם שליח ציבור לא טעה אלא השתק, המחליפו אינו צריך לחזור לראש התפילה אלא לתחילת הברכה שבה נשתק הראשון.⁹

ניתן להוכיח את החילוקים בין טעות של יחיד לבין טעות של שליח ציבור, ובין שליח ציבור שטועה לבין שליח ציבור שמשתק מדיונו של הרשב"א בתשובה [ח"א ס"ה לה]. הרשב"א דן אם יש הבדל בין שליח ציבור לבין יחיד בעניין טועה ואומר בעשרת ימי תשובה "הא-ל הקדוש" במקום "המלך הקדוש", והוא מסיק שאין הבדל ביניהם, וכשם שיחיד חוזר לראש התפילה כך גם שליח ציבור. הרשב"א מקשה על עצמו מהירושלמי על "בטיטי אישתתק באופניה" - בירושלמי מפורש שעניית קדושה בברכת "יוצר אור" היא כסיום הברכה, ואין צריך לחזור לתחילת הברכה אלא ל"לא-ל ברוך נעימות יתנו", ומדוע

⁷ מהסברו של הרשב"א לסוגיה בפרק שביעי [מו. ד"ה עד היכן] משמע שגם הוא מודה לסברת התוס' שאי אפשר לצאת ידי חובת ברכה בשמיעת חצייה מאחד וחצייה מאחר.

⁸ עיין חיי אדם [כלל כה סע' יא. מובא במשנה ברורה ס"ה קד סק"ט] שהחיוב של מפסיק בדיבור בשוגג באמצע תפילה לחזור לתחילת הברכה אינו מעכב בדיעבד, ואם השלים את הברכה אינו חוזר ומברכה [בסוף הסברו בנשמת אדם (אות ב) הוא כותב: "וכדאי הוא הרשב"א לסמוך עליו בדיעבד", אך במשך כל ההסבר הוא טרח להוכיח שאף התוס' מודים בדיעבד]. אמנם אין משם ראיה, מפני שניתן לחלק בין הפסק לבין טעות, טעות מקעקעת את הברכה ולכן היא מעכבת אפילו בדיעבד, ואילו הפסק רק מפצל את הברכה לשניים, ושם החזרה לתחילת הברכה היא לכתחילה בלבד.

⁹ ניתן להביא ראיה לחילוק זה משיטת הרא"ש [פ"ז ס"ה כג] הסובר ששלוש הברכות של ברכת המזון "חשובות כולן כברכה אחת וצריך לחזור לראש", ואף על פי כן הוא מביא [שם ס"ה יב] את שיטת הרי"ף שניתן לשמוע את שלוש הברכות של ברכת המזון משלושה אנשים [הבית יוסף (ס"ה קצד סע' ג ד"ה שלשה) אומר שנראה מדברי הרא"ש שפירוש הרי"ף הוא הפירוש הנכון בסוגיה, וכן פוסק הטור (ס"ה קצד) להלכה].

שקדושה שבחזרת הש"ץ לא תהווה סיום הברכה, ויצטרך לחזור לתחילת ברכת קדושת השם בלבד?¹⁰ - ומתוך הרשב"א: "לא משגחינן בה אם אתיא דלא כגמרינן" - לפי הירושלמי מספיק לחזור לתחילת ברכת קדושת השם, אך אנו פוסקים כבבלי, שאינו מביא דין זה מפני שאינו סוברו. הרשב"א עונה תשובה נוספת מדוע הדין המובא בירושלמי אינו משמעותי לשליח ציבור הטועה ואומר בעשי"ת "הא-ל הקדוש": "ותו דההיא אפשר לפרושה כדפרשת לה את, דאיכא לאיפלוגי בין טעה לנשתתק, דהא שני מברכה שפסק הראשון הוא מתחיל וברכות על הסדר נאמרו דמה לי חד מה לי תרי" - הירושלמי עוסק בשליח ציבור שהשתתק והרשב"א עוסק בשליח ציבור שטעה, ואין להשוות זה לזה. טעות מחייבת לחזור על הברכה, וכיוון ששלוש ברכות ראשונות הן כברכה אחת, צריך לחזור לראש התפילה. השתתקות של שליח ציבור אינה מצריכה חזרה אלא שליח ציבור אחר שישלים את התפילה, ומספיק שהשני ימשיך ממקום שהשתתק הראשון. הרשב"א מסיים שמהירושלמי לא משמע כחילוק זה, שהרי הירושלמי מקשה מהמשנה העוסקת בשליח ציבור שטעה על שליח ציבור שהשתתק.

דברי הרשב"א צריכים ביאור, שהרי לפי סברתו המחליף שליח ציבור שהשתתק ממשיך מהמקום שהפסיק הראשון, ואילו בירושלמי מפורש שרק כשהציבור ענו קדושה השני ממשיך מ"לא-ל ברוך נעימות יתנו", מפני שהוא כברכה חדשה!

נראה לפרש שדברי הרשב"א מבוססים על שני הדינים שהוזכרו לעיל בדין שליח ציבור שטעה: א. ברכה מהווה יחידה אחת שלא ניתן לפצלה, ולכן בטעות חוזרים לראש. ב. לא ניתן לצאת ידי חובה בשמיעת חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר. הרשב"א סובר שלגבי הדין הראשון ברכת "יוצר אור" מהווה יחידה אחת, ולכן בין שטעה לפני קדושה ובין כשטעה לאחר קדושה, חוזר לתחילת הברכה. אבל מחמת דין זה, אם רק נשתתק - אינו צריך לחזור. לגבי הדין השני, סובר הרשב"א, שעניית הקדושה היא כעניית אמן, וניתן לשמוע את חצייה הראשון של ברכת "יוצר אור" מאחד ואת החצי השני מאחר, ואין חסרון של שמיעת חצי ברכה.

על פי הסבר זה דברי הרשב"א ברורים. הרשב"א סובר שדין שליח ציבור הטועה בתפילתו ואחר מחליפו חמור יותר מדין יחיד הטועה בתפילתו, שהרי יחיד חוזר לראש רק מפני שהברכה (או שלוש הברכות) היא יחידה אחת שלא ניתן לפצלה, ואילו שליח ציבור חוזר לראש גם מפני שלא ניתן לצאת ידי חובה בשמיעת חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר. אך הרשב"א הרי דן בתשובתו במקרה של שליח ציבור שטעה ואמר "הא-ל הקדוש" והוא יודע לתקן עצמו ל"המלך הקדוש". הרשב"א נשאל אם במקרה זה דין שליח ציבור קל יותר, וחכמים לא חייבו אותו לחזור לראש התפילה אלא די שיחזור לתחילת ברכת קדושת השם. והוא עונה שבמקרה זה דין שליח ציבור זהה לדין יחיד ושניהם חוזרים לתחילת התפילה. הוא מקשה על עצמו מהירושלמי הפוסק שהמחליף שליח ציבור שהשתתק אינו

¹⁰ יכול להיות שהרשב"א אינו מקשה דווקא בברכת קדושת השם, אלא גם בברכת גבורות השם, שעניית אמן אינה גרועה מאמירת קדושה.

חוזר לתחילת הברכה, ומשיב בשני הסברים: ההסבר הראשון - לדעת הירושלמי הדין שאין שומע כעונה בברכה אחת משני אנשים מעכב אפילו בדיעבד, אך הדין שטעות מפצלת את הברכה הוא דין לכתחילה בלבד, והקלו חכמים על שליח ציבור שיכול להמשיך ממקום שפסק. שליח ציבור שטעה ומוחלף לפני קדושה דיוצר ולפני קדושה בתפילה חוזר לתחילת התפילה מפני שאין כאן דין "שומע כעונה", ואם טעה אחר הקדושה, ויש ענייה של הציבור¹¹, המחליף ממשיך משם מפני שהקלו חכמים מפני טרחא דציבורא שאינו חוזר לראש. הבבלי חולק על הירושלמי, ולדעתו לא הקלו חכמים בשליח ציבור, וכשם שיחיד חוזר לראש הברכה כך גם שליח ציבור חוזר לתחילת הברכה בין בתפילה בין בשאר הברכות.

ההסבר השני הוא שהבבלי והירושלמי אינם חולקים, ולדעת שניהם דין שליח ציבור שטעה כדין יחיד שטעה ושניהם חוזרים לראש, אך הירושלמי אינו עוסק בטעות אלא בהשתתקות, שדינה אינה כדין טעות, ואינה מחייבת לחזור לראש הברכה.

להשלמת הדיון נציין שתי נקודות נוספות, הראשונה לגבי הגדרת טעות, והשנייה לגבי שאלת הרשב"א:

א. נחלקו הראשונים מתי טועה בשלוש ראשונות חוזר לראש: הרא"ה [ד"ה אמר רב הונא] מצמצם את הדין: "[החייב לטועה בשלוש ראשונות לחזור לראש התפילה הוא] דוקא בשגמר אותה ברכה שחתם בה, אבל אם לא סיים אותה ברכה לגמרי, שלא חתם בה, חוזר לראש אותה ברכה או למקום שטעה" - כל עוד לא סיים את הברכה אינו מוגדר כטועה, ואינו חייב לחזור לראש [גם הראב"ה (סי' תתמו), הרא"ש (תענית פ"א סי' א), המרדכי (תענית סי' תריב), והריטב"א (ד"ה טעה בג' ראשונות) פוסקים שאם לא סיים את הברכה אינו חוזר לראש התפילה]¹². הרמב"ם [הל' תפילה פ"י ה"ח] פוסק: "מי שטעה בימות הגשמים ולא אמר מוריד הגשם ולא מוריד הטל חוזר לראש... ואם טעה בימות החמה ואמר מוריד הגשם חוזר לראש". הרמב"ם פוסק בצורה חד משמעית,

¹¹ מדברי הירושלמי "מכיון דעניתון קדושתא כמי שהוא תחילת ברכה" ניתן להבין שהקדושה מחלקת את ברכת "יוצר אור" לשתי ברכות, אך הבנה זו אינה מסתברת, שכן נוסח הברכה מוכיח שהיא ברכה אחת בלבד. מסתבר יותר שכוונת הירושלמי היא שעניית הציבור לקדושה היא כעניית אמן בסוף ברכה ומקיימת "שומע כעונה" למה שנאמר לפניה. אף שאי אפשר לצאת ידי חובה כששומעים חצי ברכה מאחד וחצי מאחר, הציבור יכול לצאת ידי חובה כשעונים לחלק ברכה שהשמיע אחד ואחר כך עונים לחלק שנשמע מפי אחר.

ניתן להביא להבנה זו שתי ראיות: א. מלשון הירושלמי "מכיון דעניתון קדושתא" - עניית הקדושה היא גורמת לדין. ב. המגן אברהם פוסק שאם שליח הציבור הראשון טעה ב"האופנים וחיות הקודש", השני מתחיל מ"האופנים", ואם טעה לאחר "ברוך כבוד ה' ממקומו", השני מתחיל מ"לא-ל ברוך נעילות יתנו" [הדברי חמודות (ס' יח אות נו) חולק, ולדעתו אם הראשון לא סיים "ברוך כבוד ה' ממקומו" השני חוזר לראש הברכה, הוא מפרש בירושלמי שבטייטי השתתק ב"ברוך כבוד ה' ממקומו" שהוא סוף האופנים]. לפי ההבנה שהקדושה מחלקת את הברכה לשניים, צריך לומר שלדעת המגן אברהם הברכה מתחלקת לשלוש, והבנה זו קשה מאוד, אך לפי דרכנו דברי המגן אברהם מתבארים כמין חומר. הציבור עונים "קדוש" והציבור עונים "ברוך כבוד ה' ממקומו", ודין כל ענייה כזו כדין אמירת אמן.

¹² עיין לעיל הערה 4 שהפרי מגדים מעלה אפשרות לתרץ בהסבר זה את קושיית הפרי חדש על הרשב"א.

שטעה חוזר לראש. משמע, בין גמר את הברכה ובין לא גמר את הברכה חוזר לראש נכ מדויק הב"י סי' קיד ד"ה ומ"ש חוזר לראש הברכה].

ב. השו"ע [סי' נט סע' ה] פוסק, דלא כרשב"א, שהמחליף שליח ציבור שטעה בברכת "יוצר אור" מקדושה ואילך, אינו צריך לחזור לראש הברכה. שואלים פוסקי דורנו מה דינו של שליח ציבור שטעה ואמר "הא-ל הקדוש" במקום "המלך הקדוש" - האם חוזר לראש התפילה [כדעת הרשב"א, לשיטתו] או לתחילת ברכת קדושת השם [אחרי "קדושה"]? הגר"ע יוסף [יביע אומר ח"א סי' ח] פוסק שאינו חוזר לראש התפילה אלא לתחילת ברכת קדושת השם. הגרש"ז אויערבך [מנחת שלמה ח"א סי' ב] אינו מקבל את פסקו של הגר"ע יוסף מפני שמסתימת לשון הפוסקים משמע שחוזר לראש התפילה, ולכן הוא מחלק בין שני המקרים¹³. על פי מה שכתבנו לעיל, שלפי תוס' דין טעות בברכות שונה מדין טעות בתפילה, פסיקת הגרש"ז אויערבך מתבארת בשופי. הרשב"א סבר שדין טועה בברכות זהה לדין טועה בתפילה, ולכן הוא הקשה על דבריו שדין שליח ציבור שטעה ב"הא-ל הקדוש" כדין יחיד מדין הירושלמי לגבי שליח ציבור שטעה בברכת "יוצר אור". אנו פוסקים שבשונה מדין טעות בתפילה, יחיד הטועה בברכות חוזר למקום שפסק, ולפי זה אין מקום לקושיית הרשב"א. מחליף שליח ציבור שטעה בברכת "יוצר אור" חוזר לראש הברכה רק מפני שלא ניתן לצאת ידי חובה בשמיעת חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר, וכשהציבור ענה קדושה לאחר החצי הראשון המחליף מתחיל רק מ"האופנים". שליח ציבור שטעה בשלוש ברכות ראשונות של תפילה, חוזר לראש גם מפני שהטעות מקעקעת את ברכות התפילה, ולכן אף שהציבור ענו אמן וקדושה אינו חוזר לתחילת הברכה שטעה בה אלא לראש התפילה.

סיכום

המשנה אומרת שהמחליף שליח ציבור שטעה חוזר לתחילת הברכה ורב הונא ורב אסי מוסיפים שיחיד שטעה בשלוש ברכות ראשונות חוזר לראש התפילה ויחיד שטעה בשלוש ברכות אחרונות חוזר ל"רצה". נחלקו הראשונים בדין טועה בשאר ברכות, תוס' סוברים ששח בתפילה חוזר לתחילת הברכה ושח בברכות חוזר למקום שהפסיק, וכנראה הם סוברים כך גם לגבי טעות. הרשב"א סובר שאין חילוק בין תפילה לבין ברכות - בשני המקרים השח חוזר למקום שפסק והטועה חוזר לתחילת הברכה.

הראשונים נחלקו מה מקעקע את הברכה, תוס' סוברים שטעות והפסק בשיחה דומים, שניהם מקעקעים את ברכות התפילה אך אינם מקעקעים את שאר הברכות, ואילו הרשב"א סובר ששיחה אינה מקעקעת את הברכה, ואחר ההפסק חוזר למקום שפסק, ואילו טעות מקעקעת את הברכה וחוזר לראש הברכה.

¹³ הוא מביא שני חילוקים: א. קדושה דיוצר אינה חלק מהברכה ולכן מהווה ברכה בפני עצמה, וקדושה בתפילה היא חלק מנוסח ברכת קדושת השם של ציבור ולכן אינה מהווה ברכה בפני עצמה. ב. מחליף שליח ציבור שטעה חוזר ל"לא-ל נעימות יתנו" רק אם הראשון לא סיים את הברכה, כשהראשון סיים את הברכה השני חוזר לראשה.

רוב הראשונים סוברים שדין מחליף שליח ציבור שטעה שונה מדין יחיד שטעה, מפני שמחליף שליח ציבור חוזר לראש גם מפני שלא ניתן לצאת ידי חובה בשמיעת חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר¹⁴.

בין הדין שטעות מקעקעת את הברכה לבין הדין שלא ניתן לצאת ידי חובה בשמיעת חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר יכולים להיות כמה הבדלים:

- א. הדין הראשון קיים גם ביחיד, ואילו השני - רק במחליף שליח ציבור.
- ב. הדין הראשון מתייחס רק לטועה בתפילתו ולא למשתתף בתפילתו, ואילו הדין השני מתייחס גם למחליף שליח ציבור שהשתתף בתפילתו.
- ג. הדין הראשון מתייחס גם ליחידות שיש בהן יותר מברכה אחת - שלוש ברכות ראשונות ושלוש ברכות אחרונות - שבטעות חוזר לראשה, ואילו הדין השני מחייב לחזור רק למקום שאחר עניית הציבור האחרונה - אמן או קדושה.
- ד. הדין הראשון הוא לכתחילה בלבד, והדין השני מעכב בדיעבד.

הלכה

דיני טעות והפסקה בתפילה מתפצלים למקרים הבאים: א. אדם ששח בתפילה או בברכות בהיתר או בשוגג. ב. אדם ששח בתפילה או בברכות במזיד. ג. יחיד הטועה בתפילה או בברכות. ד. שליח ציבור הטועה בתפילה או בברכות ויודע לתקן עצמו. ה. שליח ציבור שטועה בתפילה או בברכות ואחר מחליפו. ו. שליח ציבור שהשתתף בתפילה או בברכות ואחר מחליפו. ז. שוהה בתפילה או בברכות.

השח בתפילה בהיתר [=מפני סכנת נפשות] או בשוגג חוזר לתחילת הברכה; אם שח בשלוש ברכות ראשונות חוזר לתחילת התפילה, ובשלוש אחרונות חוזר ל"רצה" [שו"ע סי' קד סע' ה. הגר"א (אות ח) פוסק כרשב"א שחוזר למקום שפסק]. שח בתפילה במזיד - לדעת המגן אברהם [סי' קד סק"ו. ועיין שו"ע סי' קיד סע' ז] חוזר בכל מקרה לראש התפילה, והמשנה ברורה [סי' קד סק"ה] נשאר בצריך עיון גדול אם לפסוק כמגן אברהם, או שדין שח במזיד כדין שח בשוגג.

השח בברכות חוזר למקום שפסק [שו"ע סי' סה סע' א]. המגן אברהם [בסי' קד סק"ו] הוא מסתפק בכך, אך בסי' קפג סק"א הוא מכריע כך [פוסק ששח בברכות במזיד חוזר לתחילת הברכה, והמשנה ברורה [סי' סה סק"א] חולק עליו ופוסק שחוזר למקום שפסק].

הטועה בתפילה חוזר לתחילת הברכה שטעה בה [שו"ע סי' קיט סע' ג]. אם עדיין לא חתם את הברכה חוזר למקום שטעה [משנה ברורה סי' קיט סק"ד. הגר"א (סי' קיד סע' ד אות י) פוסק כרמב"ם שאפילו עדיין לא חתם את הברכה חוזר בשלוש ראשונות לראש התפילה ובשלוש אחרונות ל"רצה"].

¹⁴ הרא"ה [ד"ה העובר] לומד זאת מהגמ' בדרך מו., לפי פירושו של רש"י [שם ד"ה ברכת המזון שתיים ושלש] לסוגיה זו אין מקור להבנה זו, ויכול להיות שהוא חולק עליה [עיין בסוגיה הקודמת עמ' 497 הערה 3].

הטועה בברכות חוזר למקום שפסק [פרי חדש (סי' קד סע' ה ד"ה חוזר לתחילת הברכה)]. עיין פרי מגדים (אשל אברהם סי' קד סע' ה) המאריך בדין זה, ומשמע מדבריו שהוא מסכים לדברי הפרי חדש].
 דין שליח ציבור שטעה ויודע לתקן טעותו כדין יחיד שטעה בתפילתו [שו"ע סי' קכו סע' ג].
 אם אחר עומד במקומו חוזר לתחילת הברכה שטעה בה, ואם טעה בשלוש ראשונות חוזר לראש התפילה [שם סע' ב]. רבי עקיבא איגר [סי' קכו סע' ב אות א] פוסק שדין שליח ציבור שהשתתק כדין שליח ציבור שטעה ומחליפו חוזר לראש הברכה, ובשלוש ברכות ראשונות חוזר לראש התפילה¹⁵. המשנה ברורה [סקי"א, ועיין ביאור הלכה ד"ה ואם] פוסק כדבריו.

¹⁵ פסקו של רבי עקיבא איגר צריך עיון, שהרי ההגהות מיימוניות [פ"טו אות ו] אומר שרק אדם שכיוון לכל חזרת הש"ץ יכול להחליף שליח ציבור הנושא את כפיו ולהקריא לכהנים ולומר ברכת "שים שלום". "שים שלום" היא אחת משלוש ברכות אחרונות, ואף על פי כן המחליף מתחיל ממנה ולא מ"רצה", מוכח שדין מחליף שליח ציבור שהשתתק שונה מדין שליח ציבור שטעה, והוא אינו חוזר ל"רצה" אלא לתחילת הברכה שהראשון הפסיק בה. כך מוכח גם מהבנת הבית יוסף [סי' קכו סע' ב ד"ה ודע]. רבי עקיבא איגר תמה על הבנת הבית יוסף בדברי ההגהות מיימוניות, שהרי מפורש בירושלמי שדין מחליף שליח ציבור שהשתתק זהה לדין מחליף שליח ציבור שטעה, ולכן הוא מפרש בדברי ההגהות מיימוניות, שאין חילוק בין מחליף שליח ציבור שטעה למחליף שליח ציבור שהשתתק, ובשניהם חוזר ל"רצה", אך אם המחליף כיוון לחזרת הש"ץ הוא אינו צריך לחזור ל"רצה", ודי שיחזור למקום שפסק הראשון. לא זכיתי להבין את קושיית רבי עקיבא איגר, שהרי השו"ע פוסק כתוס' שעל אף שמפסיק בברכות חוזר למקום שפסק מפסיק בתפילה חוזר לתחילת הברכה. לשיטה זו נראה שגם בדיני טעות יש הבדל בין טעות בברכה - שחוזר למקום שפסק, לטועה בתפילה - שחוזר לתחילת הברכה. להבנה זו, ההשוואה של הירושלמי בין מחליף שליח ציבור שטעה לבין מחליף שליח ציבור שהשתתק הכרחית, שהרי טעות בברכה "יוצר אור" אינה מקעקעת את הברכה, והחיוב לחזור הוא רק מפני שלא ניתן לשמוע חצי ברכה מאחד וחצי ברכה מאחר, ובדין זה אין חילוק בין שליח ציבור שהשתתק לבין שליח ציבור שטעה. הבית יוסף עוסק במחליף שליח ציבור בתפילה, וכאן יש חילוק בין שליח ציבור שהשתתק לבין שליח ציבור שטעה. גם חידושו של רבי עקיבא איגר שהמחליף שליח ציבור שהתכוון לתפילת הש"ץ אינו חוזר לתחילת שלוש ברכות ראשונות אינו מוזכר באף אחד מהראשונים ומנוגד לפשטות הגמ'. בנוסף לכך, כל הציבור מכוונים לברכת "יוצר אור" של שליח הציבור, שהרי הם אינם מברכים בעצמם [אם הם מברכים בעצמם, המחליף אינו צריך לחזור לראש - כך מפורש במשנה ברורה סי' נט סק"ט], ואף על פי כן מפורש בירושלמי שמחליף שליח ציבור חוזר לראש הברכה.